

Recensio

Володимир Дятлов. Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. - Чернігів: Сіверянська думка, 1997.—351 с.

Голубкін Ю. О., Зендельбек Ф.

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 2. – Харків: Майдан, 1999. – С. 271-275.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Recensio

В ІМ'Я БОГА І ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА

Володимир Дятлов. Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. — Чернівці: Сіверянська думка, 1997. — 351 с.

В останні десятиліття у вітчизняній та зарубіжній медієвістиці відбуваються суттєві зрушення у вивченні масових культурних явищ, повсякденної свідомості, світогляду простого народу. Натомість історія нижчих верств у реформаційну епоху довгий час залишалася тією лакуною, яка ускладнювала з'ясування характеру Реформації та Селянської війни, еволюції суспільства в епоху переходу від Середньовіччя до раннього Нового часу. Проблеми суспільно-політичних криз, релігійного і конфесійного розколу, становлення національної Церкви, створення системи соціального захисту населення в умовах раннього капіталізму, які розглядаються в монографії В. Дятлова, представляють не тільки науковий інтерес, а й мають важливе значення в сучасному суспільно-політичному житті. Актуальність монографії має ще один важливий аспект: об'єктивна історія України епохи Середньовіччя і раннього Нового часу неможлива без глибокого вивчення подій, що відбувалися в цей час у Західній і Центральній Європі.

Вивчення всіх поставлених проблем і питань у монографії ґрунтується на глибокому аналізі різноманітних джерел, критичному ставленні до тенденційних і часто заполітизованих положень про роль «середньовічного пролетаріату» і «плебсу» в Реформації, що містяться в роботах попередніх авторів. Значний науковий інтерес монографії полягає в тому, що дослідник постановкою проблем і шляхом конкретного аналізу джерел спростовує глибоко вкорінені стереотипи про особливу «плебейську» опозицію під час Реформації та Селянської війни.

Робота складається з передмови, п'яти розділів та післямови. У передмові автор розглядає історіографію, джерельну базу та методологічні основи дослідження теми.

Перший розділ присвячено дослідженню структури, соціального і правового статусу нижчих верств німецького міста в період другої половини XV — першої половини XVI ст. Автор відмовився від спро-

шеного й однобічного формально-юридичного поділу міського населення. Використовуючи набутий істориками ФРН досвід стратифікаційної характеристики нижчих верств, він зумів знайти власний оригінальний підхід до вивчення внутрішньої структури цієї частини суспільства. Автор вдало поєднує аналіз статистичних даних про кількісний та майновий стан дрібних ремісників, найманих робітників, поденників, слуг і безробітних з дослідженням уявлень сучасників про нижчі верстви міської спільноти. Такий підхід дав можливість створити багатовимірну картину соціальних відносин у німецькому місті, виявити витоки глибокої суспільно-політичної кризи того часу. Новим внеском у дослідження теми є перш за все спеціальний аналіз таких категорій нижчих верств, як «хаусармен» (місцеві бідняки), «хаусгеноссен» (квартиронаймачі), а також змісту інших понять, що позначали різні групи міських нижчих верств. Крім того, автор формулює загальне визначення нижчих верств пізньосередньовічного суспільства. Щоправда, в роботі, на наш погляд, недостатньо чітко здійснене розмежування нижчих верств і маргіналів, тобто соціальних аутсайдерів, які були поза всіма офіційними структурами. В період Реформації в масовій свідомості нижчі верстви і так звані «ганебні люди» — жебраки, волоцюги — виглядали як дві відокремлені одна від одної групи.

Автор переконливо доводить, що нижчі верстви намагалися здобути бюргерські права і всілякими шляхами інтегруватися в міську громаду. В монографії чітко сформульовано положення про те, що поняття «простий народ», яке набуває широкого розповсюдження у другій половині XV—XVI ст., означало перш за все масову опозицію вищим верствам і можновладцям, до якої поряд з нижчими входили також і середні верстви міського населення.

Другий розділ містить у собі аналіз реформи церковної благодійності і висвітлює створення підвалин міської системи соціального захисту і посилення суспільної дисципліни бідняків. Автор ґрунтовно визначає взаємозв'язок між початком нової фази вирішення проблеми бідності нижчих верств з Реформацією і досить виважено підходить до вирішення дискусійного питання про мету і завдання цієї реформи. Аналіз широкого комплексу різноманітних джерел дав можливість уникнути однобічних оцінок реформаційної доктрини допомоги бідним та впровадження її в міських громадах. Реформатори керувалися, з

одного боку, благодійними намірами по відношенню до бідних, а з іншого — намагалися створити систему контролю над нижчими верствами, зміцнити суспільну дисципліну і таким чином стабілізувати соціальні відносини. Цілком обґрунтованим є висновок про те, що нова система соціального нагляду мала комунально-громадський характер і принципово відрізнялася від середньовічної системи церковної допомоги бідним.

В історії Реформації одне з центральних місць посідає проблема соціально-економічних і політичних перетворень, спрямованих на встановлення нового гармонійного суспільства, досягнення соціальної справедливості і поліпшення таким чином становища нижчих верств. Вирішення її базувалося в основному на вивченні програм і творів радикальних реформаторів, які механічно вважалися «плебейськими». Такий метод, безперечно, приносив певні результати. Автор знайшов новий підхід до розв'язання цієї проблеми шляхом аналізу в третьому розділі книги уявлень різних груп і верств населення того часу про гармонійний суспільний лад на засадах «загальної користі» і «загального добра». Безперечним досягненням автора є дослідження цих ключових для того часу понять і контексту, в якому вони вживались, а також зміни суспільних парадигм на порозі Нового часу. У XV—XVI ст. поняття «загальна користь» визначало спрямованість, наміри і мету політичної волі і дій, противагу власницьким намірам у суспільних перетвореннях різних соціальних груп і верств. При цьому не тільки радикальні, а й помірковані реформаторські угруповання прагнули досягти соціальної гармонії. Цілком достовірним є також спостереження про те, що ідеал справедливого соціального устрою «простого народу» був просякнутий надіями на збереження простого товарного виробництва, дрібної власності, посилення захисту з боку влади.

В четвертому та п'ятому розділах автор досліджує передумови та динаміку міських народних рухів, аналізує джерела, що відображають соціальну і релігійну напругу під час Реформації. Нижчі верстви населення німецького міста розглядаються в монографії і як об'єкт реформаторських кід, і як активний суб'єкт суспільно-політичного життя того часу. Такий підхід дав можливість відповісти на питання про участь і роль нижчих верств в реформаційному русі, виявити зміни в їхньому становищі, поведінці, психології та світогляді.

В. Дятлов цілком справедливо пов'язує події Реформації з кризою тогочасного суспільства, симптомами якої були стрімке зростання чисельності нижчих верств, утворення опозиції «простого народу» можновладцям і привілейованим станам, масова бідність, релігійний профетизм, опозиційний рух мирян. Автор звертає увагу на взаємовплив між світом ідей, соціальної свідомості, релігійними і соціально-політичними протиріччями і заворушеннями тієї епохи, роль особистості у поширенні реформаційної думки. У монографії доведено положення про посилення ролі нижчих верств у суспільстві на зламі Середньовіччя і раннього Нового часу, з'ясовані також причини цього феномена. В історичній літературі активізація нижчих верств пов'язувалася в основному з діяльністю радикальних реформаторів та проповідників. На відміну від цих тверджень, автор встановив, що в розгортанні народного реформаційного руху важливу роль відігравали не тільки радикальні, а й помірковані ідеологи. Реформатори усіх напрямків прагнули залучити простолюд до Реформації і задля цього намагались яротиставити його папській Церкві, духовництву, багатим та можновладцям. В умовах Селянської війни 1524—1525 рр. радикальні проповідники послідовно продовжували розвивати ці ідеї, в той час як помірковані реформатори на чолі з Лютером намагалися не допустити перетворення Реформації в революцію.

Посилення ролі нижчих верств суспільства в епоху Реформації В. Дятлов цілком обгрунтовано пов'язує також з розповсюдженням ідеї про месіанську роль цієї частини суспільства. Твердження радикальних реформаторів про моральну і релігійну зверхність «простого народу», намагання надати йому право самому проводити реформи, незважаючи на опір влади і папського кліру, були одним з найважливіших чинників розгортання масового народного руху. Автор досить докладно розкрив сутність профетичних міфів та пророцтв, центральне місце в яких, безперечно, посідала ідея про наближення і невідворотність масового повстання, всеохоплюючого соціального катаклізму, який призведе до повної руйнації старого устрою і повного оновлення суспільства на засадах соціальної справедливості. Апокаліптичні міфи при цьому були джерелом радикалізації реформаційного руху.

В. Дятлов установив, що нижчі верстви населення німецького міста, з одного боку, усвідомлювали свої специфічні інтереси і намагалися

відстояти свої вимоги, які відрізнялися від життєвих прагнень середніх бюргерів, з іншого — в суспільно-політичному житті вони вважали себе складовою частиною «простого народу», що істотно вплинуло на їх позицію в Реформації. Нижчі верстви прагнули подолати становий устрій міського суспільства і досягти життєвих стандартів середніх бюргерів. Характер віри і світовідчуття різних груп нижчих верств розвивалися під значним впливом релігійних і конфесійних процесів життя суспільства того часу, що підтверджує аналіз католицького церковно-релігійного ренесансу напередодні Реформації, активними учасниками якого були прості ремісники, підмайстри, поденники, слуги.

Спостереження і висновки автора про суперечливість внутрішнього світу і поведінки нижчих верств, їх ставлення до нового реформаційного вчення, складність процесу їх переходу на бік Реформації спростовують односторонні й тенденційні оцінки еволюції світогляду «простого народу» під час соціально-політичної і конфесійної кризи того часу.

На жаль, в дослідженні поряд з ґрунтовним висвітленням раннього реформаційного руху, значно менше уваги приділено вивченню ставлення нижчих верств у містах до так званої князівської Реформації після Селянської війни 1525 р. Тим більше, що проблеми пізньої Реформації традиційно залишаються поза увагою дослідників. Автор вбачає витoki Реформації в релігійних шуканнях, масовій побожності та благочесті пізнього Середньовіччя. Але таке твердження можна вважати дискусійним. Піднесення культу католицької Церкви відбувалося в цей час поряд з наростанням кризових явищ і антиклерикального руху в суспільстві. Звертають також на себе увагу невинуваті спроби автора «українізувати» деякі німецькі прізвища або імена: наприклад, «Пилип Меланхтон». Проте зазначені зауваження не можуть суттєво вплинути на якість та високий науковий рівень рецензованої роботи, її загальну позитивну оцінку.

В цілому монографія Володимира Дятлова є важливою концептуальною спробою з нових позицій оцінити участь та роль нижчих верств населення в Реформації. Повнота дослідження і аналізу різноманітних джерел та літератури складають важливий внесок у вивчення Реформації й нижчих верств суспільства в епоху переходу від Середньовіччя до Нового часу.

Ю. О. Голубкін, Ф. Зендельбек